

ANIELA MIKULSKA

Świadomość ubezpieczeniowa przedsiębiorców sektora MSP. Wyniki badania praktyk ubezpieczeniowych

Artykuł prezentuje wyniki badań własnych, przeprowadzonych w grupie przedsiębiorców, reprezentantów sektora MSP na terenie województwa pomorskiego. Badanie koncentrowało się na analizie działań w zakresie zarządzania ryzykiem, w tym zwłaszcza korzystania z ochrony ubezpieczeniowej oraz jej oceny. Wyniki tych badań stały się podstawą oceny poziomu świadomości ubezpieczeniowej podmiotów w sektorze MSP. Niski poziom tej świadomości powoduje, że popyt na ochronę ubezpieczeniową realizowany jest w skali niewspółmiernej do wartości majątku przedsiębiorstw, co niewątpliwie zwiększa ryzyko niepowodzenia prowadzonych przedsięwzięć.

1. Wprowadzenie

Badanie małych i średnich przedsiębiorstw wynika z potrzeby poznania mechanizmów funkcjonowania podmiotów tak licznych w gospodarce polskiej (ponad 99 proc. ogólnej liczby przedsiębiorstw), a z drugiej strony charakteryzujących się dużą wrażliwością na zmiany w otoczeniu.¹ Wiele programów, wspieranych ze środków UE, ukierunkowanych zostało na pomoc dla przedsiębiorców wskazanej grupy – czy to w formie usług doradczych, gwarancji kredytowych, współfinansowania projektów rozwojowych, czy też poprzez możliwość korzystania z różnego rodzaju szkoleń dla pracowników i ich pracodawców. Wszystkie te działania miały na celu wzmocnienie pozycji rynkowej przedsiębiorców, ich zdolności do wdrażania nowych innowacyjnych rozwiązań, technicznych i organizacyjnych, oraz podnoszenie świadomości ekonomicznej, pozwalającej na dostrzeganie i wykorzystanie istniejących w otoczeniu szans na przetrwanie, czy wręcz rozwój prowadzonego przedsięwzięcia.

1. O specyfice sektora MSP piszą m.in.: Dominiak P. (red.), *Małe i średnie przedsiębiorstwa wobec wyzwań współczesnej gospodarki*, VW Group sp. z o.o., Gdańsk 2005; Wasilczuk J.E., *Wzrost małych i średnich przedsiębiorstw. Aspekty teoretyczne i badania empiryczne*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2005.; Bławat F. (red.), *Przetrwanie i rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, SPG, Gdańsk 2004; Klimek J., *Doskonalenie efektywności małych i średnich przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Marszałek, Toruń 2008.

Małe i średnie przedsiębiorstwa narażone są jednak na liczne zagrożenia, wewnętrzne i zewnętrzne, które przerodzić się mogą w bariery przetrwania i rozwoju przedsiębiorstwa.² W zależności od charakteru prowadzonej działalności, postawy właściciela wobec ryzyka, poziomu jego wiedzy o sposobach radzenia sobie z ryzykiem – wystąpienie zdarzenia losowego może w istotny lub marginalny sposób zakłócić proces funkcjonowania przedsiębiorstwa. Świadomość ubezpieczeniowa³ podmiotów gospodarczych postrzegana może być w wymiarze praktyk ubezpieczeniowych przedsiębiorców: ich stosunku do ochrony ubezpieczeniowej dostępnej na rynku, wyboru procedur ograniczających ryzyko prowadzonej działalności, zakresu działań prewencyjnych.

Celem artykułu jest ocena świadomości ubezpieczeniowej⁴ przedsiębiorców sektora MSP na podstawie wyników badania, którego podmiotem byli przedsiębiorcy sektora MSP, przedmiotem zaś – zakres ich praktyk ubezpieczeniowych.

Świadomość ubezpieczeniowa przedsiębiorców jest pochodną świadomości ekonomicznej społeczeństwa.⁵ Jej poziom w wielu publikacjach wskazywany jest jako niski lub jedynie wzrastający, identyfikowany m.in. poprzez wskaźnik penetracji lub dynamikę składki przypisanej brutto w kolejnych okresach badawczych.⁶ Potrzeba wzrostu zakresu wykorzystywania ochrony ubezpieczeniowej wśród przedsiębiorców wynika bezpośrednio z analizy ryzyk związanych z aktywnością w sferze gospodarczej. Środowiska ubezpieczeniowe wielokrotnie postulowały konieczność wpływu na świadomość ubezpieczeniową społeczeństwa poprzez działania edukacyjne.⁷

2. Daszkiewicz N., *Bariery wzrostu małych i średnich przedsiębiorstw*, w: *Przetrwanie i rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, red. Bławat F., SPG, Gdańsk 2004, s. 61-70.

3. T. Szumlicz pojęcie świadomości ubezpieczeniowej utożsamia z wiedzą i umiejętnościami, które pozwalają na racjonalne korzystanie danego podmiotu z ochrony ubezpieczeniowej, a co za tym idzie – wykazanie się przez ten podmiot stosowną przezornością ubezpieczeniową; Szumlicz T., *Atrybuty świadomości i przezorności ubezpieczeniowej*, w: *Rozprawy Ubezpieczeniowe*, Zeszyt nr 1, Rzecznik Ubezpieczonych oraz Fundacja Edukacji Ubezpieczeniowej, Warszawa 2007, s. 21-26.

4. Pojęcie „świadomości” rozumieć można w znaczeniu bodźca do określonych postaw i działań. Świadomość, psychol. najwyższy poziom regulacji zachowania człowieka; specyficznie wewnętrzna zdolność bezpośredniego poznania otoczenia, własnej osoby i relacji z otoczeniem, przebiegająca na 3 poziomach: percepcyjnym, pojęciowo-werbalnym i samoświadomościowym. <http://www.encyklopedia.pwn.pl>

5. Patrz m.in.: Sułkowska W. (red.): *Bariery rozwoju polskiego rynku ubezpieczeń*. Zakamycze 2000, s. 80- 82.

6. Świadomość ubezpieczeniowa – stan obecny i perspektywy – PUSiG 2/99; http://rzu.gov.pl/publikacje/z-teki-rzeczniaka/Swiadomosc_ubez...; Mikulska A. *Świadomość ubezpieczeniowa w małych i średnich przedsiębiorstwach*, w: *Prace Naukowe Katedry Ekonomii i Zarządzania Przedsiębiorstwem* tom VI, red. Bławat F., Wydział Zarządzania i Ekonomii, Politechnika Gdańska, Gdańsk 2007, s. 179-186.; Ortyński K., *15 lat rynku ubezpieczeń w Polsce, Wiadomości Ubezpieczeniowe nr IX/X 2007*; Mikulska A., *Differentiation of the european insurance market (Polish Example)*, w: *Selected Economic Problems. Monograph*, red. Gawrycka M., Politechnika Gdańska, Gdańsk 2007, s. 67-76.

7. Patrz m.in.: Szumlicz T., *Insurance Education*, w: *Insurance In the Polish segment of the European market AD 2004*, Oficyna Branta, Bydgoszcz 2004, s. 255; Przybytniowski J., *Edukacja ubezpieczeniowa i jej wpływ na świadomość ubezpieczeniową (wybrane problemy)*, w: *Rozprawy Ubezpieczeniowe*, Zeszyt nr 1/2 2007, Rzecznik Ubezpieczonych oraz Fundacja Edukacji Ubezpieczeniowej, Warszawa 2007, s. 111-118; Bezzina G., *Przyspieszony rozwój edukacji finansowej – przewidywanie przyszłości*, w: *Rozprawy Ubezpieczeniowe*, Zeszyt 4 (1/2008), Rzecznik Ubezpieczonych oraz Fundacja Edukacji Ubezpieczeniowej, Warszawa 2008, s. 61-69.

Popyt na ubezpieczenia jest wyrazem przezorności ubezpieczeniowej przedsiębiorców oraz konsekwencją określonego poziomu świadomości ubezpieczeniowej. Determinuje go szereg czynników⁸ o charakterze makro-, jak i mikroekonomicznym:

a) czynniki makroekonomiczne to przede wszystkim:

- koniunktura makroekonomiczna;
- poziom edukacji ekonomicznej, ubezpieczeniowej oraz prawnej społeczeństwa;
- skala stosowanego przymusu prawnego w stosunku do podmiotów (zakres ubezpieczeń obowiązkowych);
- zachęty podatkowe;

b) czynniki mikroekonomiczne obejmują:

- cele działania przedsiębiorstwa – deklarowane często przez przedsiębiorców: płynność i rozwój w długim okresie, których realizacja jest utrudniona, gdy majątek i procesy będące elementami prowadzonego przedsięwzięcia nie są zabezpieczone poprzez odpowiednie działania właścicieli (prewencja, ubezpieczenie, samoubezpieczenie);
- aktywność przedsiębiorstw w zakresie inwestycji w kapitał rzeczowy; wzrost wartości majątku wymaga doubezpieczenia go w ramach obowiązujących umów ubezpieczenia oraz analizy ryzyk, których pojawienie się związane jest bezpośrednio lub pośrednio z wprowadzaniem nowych rozwiązań technicznych i organizacyjnych;
- kierunek rozwoju przedsiębiorstwa, który w zależności od deklaracji właścicieli ma charakter pracochłonny lub kapitałochłonny i stanowi zasadniczy czynnik w decyzjach dotyczących zabezpieczania ryzyk najbardziej prawdopodobnych dla prowadzonej działalności (dotyczących bądź zasobów ludzkich, bądź majątku);
- sytuacja finansowa przedsiębiorstwa, od jej subiektywnej oceny przedsiębiorcy uzależniają poziom wykorzystywanej ochrony ubezpieczeniowej; nawyki ubezpieczeniowe przedsiębiorców, ich motywacje do ubezpieczania majątku i procesów;
- umiejętność oceny ryzyka w przedsięwzięciach prowadzonych przez przedsiębiorców;
- świadomość rozwiązań w zakresie ochrony ubezpieczeniowej dostępnych dla MSP, szczególnych warunków tworzonych na rzecz przedsiębiorców przez ubezpieczycieli; poziom zaufania do instytucji rynku ubezpieczeniowego⁹;
- świadomość szczególnej roli pośredników w tworzeniu oferty najkorzystniejszej z punktu widzenia dostosowania do potrzeb indywidualnego przedsiębiorcy; kontakt z pośrednikiem, którego rola sprowadza się w dużej mierze do określenia ryzyk charakteryzujących daną działalność i zaproponowania stosownych rozwiązań na rzecz ograniczenia ryzyk (bez konieczności orientowania się przez klienta w zakresie oferty rynkowej czy też rozwiązań prawnych); współpraca z pośrednikiem to nie tylko źródło wiedzy o aktualnych rozwiązaniach dla danego przedsiębiorcy, ale również okazja do edukowania go w zakresie identyfikacji ryzyk i warunków ubezpieczeń w ogóle, czy skali możliwych do prowadzenia działań prewencyjnych;

8. Patrz: Sułkowska W., *tamże* oraz Szumlicz T., *Diagnoza społeczna 2005 (oraz Diagnoza społeczna 2007). Stosunek do instytucji finansowych*, <http://diagnoza.com.>, s. 135;

9. szerzej na ten temat m.in. Świtalska E., *Rola zakładów ubezpieczeń jako instytucji zaufania publicznego*, http://www.cebi.pl/konf03/konf03_05.doc

- zakres działań prewencyjnych, stosowanych przez przedsiębiorstwa w wyniku obowiązku ustawowego, zawartych umów handlowych czy też innych motywów skłaniających podmioty do samodzielnego ograniczania skutków potencjalnych zdarzeń losowych.

Podstawą oceny poziomu świadomości ubezpieczeniowej docelowej grupy przedsiębiorców, w poniższej publikacji, są odpowiedzi respondentów dotyczące poziomu dotychczas wykorzystywanej ochrony ubezpieczeniowej, motywów jej wykorzystania, zakresu działań zmierzających do oceny ryzyk w prowadzonej działalności, aktywności w zakresie bezpośredniego lub pośredniego ograniczania ryzyk. Punktem wyjścia dla oceny dalszych działań przedsiębiorców (zmian w skali popytu na ochronę ubezpieczeniową) są deklaracje przedsiębiorców dotyczące możliwości rozszerzenia dotychczas stosowanej ochrony ubezpieczeniowej.

2. Sposób przeprowadzenia badania

Badanie przeprowadzone zostało na przedsiębiorstwach sektora MSP w 2007 roku. Były to przedsiębiorstwa zlokalizowane na terenie województwa pomorskiego, ich wyboru dokonano na bazie danych WUS. Wybór ten obejmował przedsiębiorstwa reprezentujące trzy branże – tradycyjną produkcyjną (produkcja mebli), usługową (hotełarstwo) oraz nowoczesną (usługi informatyczne, produkcja podzespołów).

Przy wyborze jednostek do próby zastosowano losowanie warstwowe proporcjonalne, tzn. podzielono operat losowania na części (warstwy) biorąc pod uwagę wskazane rodzaje działalności oraz drugie kryterium – klasę wielkości firmy w oparciu o liczbę pracujących. Losując jednostki z poszczególnych warstw stosowano losowanie zależne tzn. bez powtórzeń (bez zwracania). Z uwagi na liczebność zbiorowości losowanie takie jest lepsze niż niezależne, bowiem daje bardziej reprezentatywną próbę.

Badanie przeprowadzono przy użyciu kwestionariusza ankietowego. Kwestionariusz składał się z czterech części: metryczka (5 kryteriów), zatrudnienie (21 pytań), inwestycje (16 pytań), ubezpieczenia (18 pytań); zawierał razem 60 pytań. Zestawienie wątków badawczych nie było przypadkowe – badano warunki funkcjonowania przedsiębiorstw i charakter postaw oraz decyzji przedsiębiorców, mających m.in. wpływ na wymiar praktyk ubezpieczeniowych. Pytania miały charakter zamknięty, z tym, że respondenci mogli sugerować własną odpowiedź, odbiegającą od podanych propozycji, w wierszu „inna odpowiedź” (istniała możliwość wpisania przez ankietera tej odpowiedzi).

Część kwestionariusza, poświęcona zagadnieniom związanym z praktykami ubezpieczeniowymi przedsiębiorców, obejmowała kwestie dotyczące:

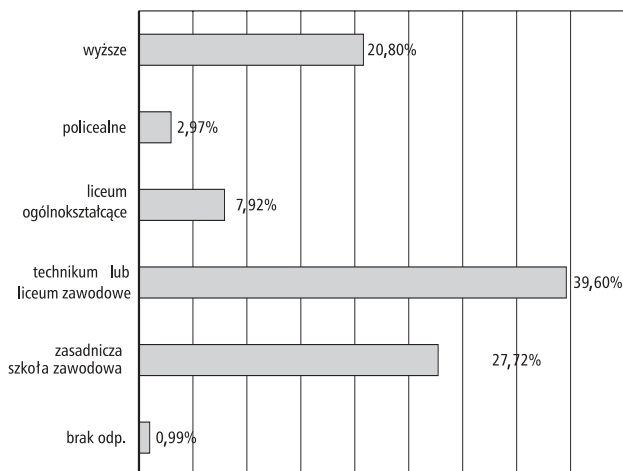
- zakresu i motywów ubezpieczenia majątku i procesów;
- elementów zarządzania ryzykiem, wykorzystywanych przez przedsiębiorców;
- działań prewencyjnych;
- oceny oferty rynkowej ubezpieczycieli oraz funkcjonowania samych ubezpieczycieli;
- perspektyw rozszerzenia zakresu ubezpieczanych ryzyk.

Realizacja badania była znacznie utrudniona ze względu na brak chęci współpracy wylosowanych podmiotów. Z wylosowanej z WUS próby uzyskano ostatecznie 101 kwestionariuszy ankietowych, co oznacza wskaźnik zwrotu na poziomie 28,86 proc.

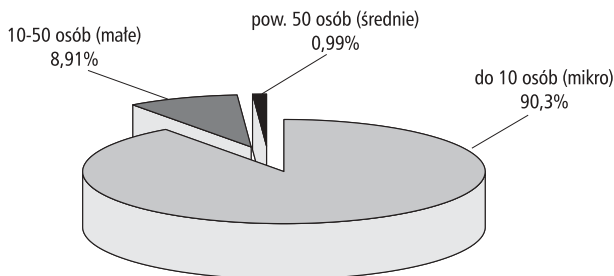
3. Charakterystyka podmiotów poddanych badaniu

Rys.1. Wykształcenie respondentów

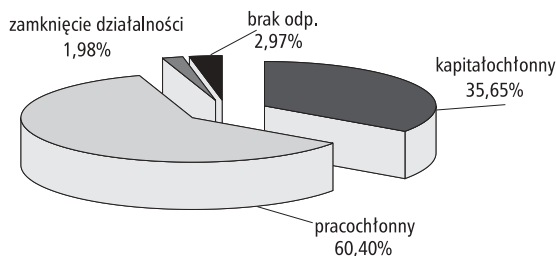
Źródło: Opracowanie własne

Rys. 2. Wielkość przedsiębiorstw wg kryterium zatrudnienia na pełen etat

Źródło: Opracowanie własne

Rys. 3. Kierunek rozwoju przedsiębiorstwa

Źródło: Opracowanie własne

W imieniu przedsiębiorstw wypowiadali się głównie ich właściciele/współwłaściciele tj. 85,15 proc. badanych, w przypadku blisko 7 proc. przedsiębiorstw byli to ich menedżerowie. Pozostałe osoby zwykle pełniły w przedsiębiorstwach funkcję księgowej/-go (zostały wskazane przez właścicieli jako reprezentanci ich przedsiębiorstwa w badaniu). 76,24 proc. badanych stanowili mężczyźni, 22,77 proc. – kobiety.

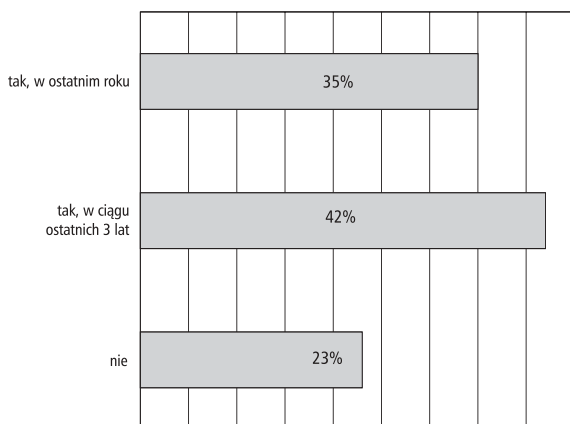
Największa część badanych (39,60 proc.) to osoby legitymujące się wykształceniem średnim – technikum lub liceum zawodowe. 27,72 proc. – stanowią absolwenci szkół zawodowych. Blisko 21 proc. badanych to osoby z wykształceniem wyższym.

W badaniu wzięły udział przedsiębiorstwa o różnej formie własności. Dominowały wśród nich przedsiębiorstwa zarejestrowane jako działalność gospodarcza osób fizycznych – 85,15 proc. badanych.

Wśród badanych przedsiębiorstw 64,36 proc. to przedsiębiorstwa działające dłużej niż 6 lat, 16,83 proc. – działa od 3 do 6 lat. 17,82 proc. badanych przedsiębiorstw to przedsiębiorstwa młode, których okres funkcjonowania był krótszy niż 3 lata.

Biorąc pod uwagę deklaracje przedstawicieli MSP w zakresie wielkości zatrudnienia na pełnym etacie, stworzono wg tego kryterium strukturę przedsiębiorstw sugerującą ich wielkość. 99 proc. badanych przedsiębiorstw stanowiły małe i mikroprzedsiębiorstwa.

Rys. 4. Aktywność przedsiębiorstw w zakresie inwestycji w kapitał rzeczowy (przeszłość).

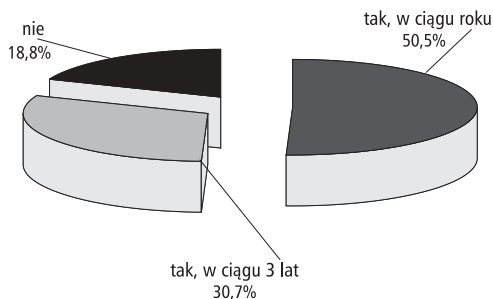

Źródło: Opracowanie własne

41,58 proc. respondentów wskazało, że inwestycje takie miały miejsce w okresie ostatnich 3 lat. Brak inwestycji w kapitał rzeczowy zadeklarowało 22,77 proc. badanych.

Potrzebę zwiększenia kapitału rzeczowego zgłasza 81,20 proc. badanych: 50,50 proc. widzi potrzebę realizacji inwestycji już w najbliższym roku, 30,70 proc. respondentów – w ciągu trzech lat. Optymistyczne spojrzenie przedsiębiorców w przyszłość jest z pewnością wynikiem oceny koniunktury w wymiarze makroekonomicznym oraz wyników finansowych zarejestrowanych w ostatnim okresie (np. kwartału czy roku).

Rys. 5. Potrzeba zwiększenia kapitału rzeczowego w przedsiębiorstwach poprzez inwestycje (przyszłość).

Źródło: Opracowanie własne

Charakteryzując kierunek rozwoju przedsiębiorstwa (charakter procesów produkcyjnych czy usługowych) 60,40 proc. badanych określiło go jako pracochłonny, 35,65 proc. badanych – jako kapitałochłonny. Udziały te wynikają jednoznacznie z dużej liczby przedsiębiorstw usługowych w badanej grupie.

Charakterystykę badanych podmiotów uzupełni ilustracja dokonywanych w nich procesów inwestycyjnych. 35,65 proc. respondentów zadeklarowało, że w ciągu ostatniego roku podejmowane były w ich przedsiębiorstwach inwestycje w kapitał rzeczowy.

Zarówno charakter procesów w przedsiębiorstwie, jak i aktywność inwestycyjna, powinny mieć swoje przełożenie na zakres działań chroniących zasoby przedsiębiorstwa przed skutkami potencjalnych zdarzeń, niekorzystnie wpływających na wyniki finansowe osiągnięte przez przedsiębiorstwa. Stąd oba wymienione czynniki stanowić powinny w istotny sposób o skali popytu na ochronę ubezpieczeniową.

4. Zarządzanie ryzykiem i korzystanie z ubezpieczeń przez MSP w województwie pomorskim

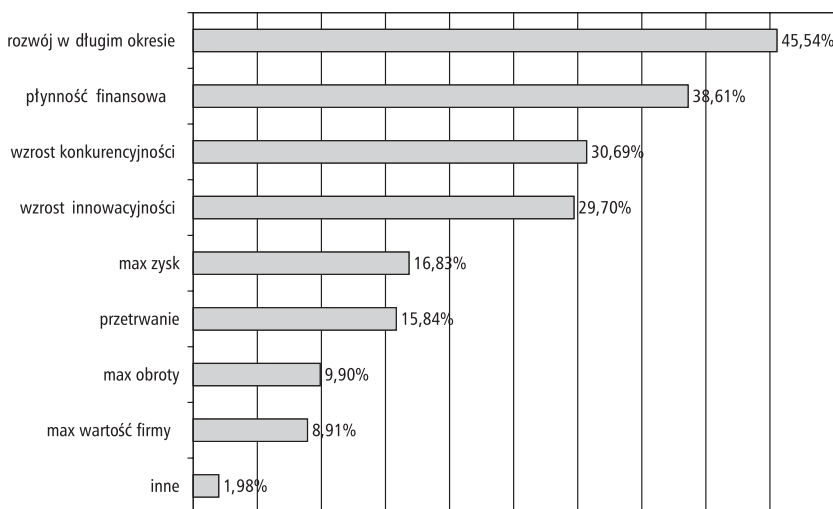
Decyzje dotyczące popytu na usługi ubezpieczeniowe podejmowane są przez przedsiębiorców w różnych warunkach. Różnicują je cele przyjęte przez przedsiębiorców, zakres ryzyk rozpoznawalnych w prowadzonych przedsięwzięciach, motywy korzystania z ochrony ubezpieczeniowej, a także ocena rozwiązań dostępnych na rynku oraz charakter współpracy z podmiotami rynku ubezpieczeń. Badanie przeprowadzone wśród przedsiębiorców sektora MSP w województwie pomorskim miało na celu m.in. wskazanie czynników, które wpływają na decyzje respondentów dotyczące zakresu wykorzystywanej ochrony ubezpieczeniowej.

Cele działania¹⁰, najczęściej wskazywane przez przedsiębiorców poddanych badaniu (możliwość wyboru maksymalnie 3 odpowiedzi), to:

- rozwój w długim okresie;
- utrzymanie płynności finansowej;
- wzrost konkurencyjności;
- oraz wzrost innowacyjności (rys. 6).

Tak określone cele towarzyszą prowadzonym w sektorze MSP przedsięwzięciom dość powszechnie. Prawie połowa przedsiębiorstw deklaruje, że chce rozwijać się w długim okresie czasu, przy czym część rozwój ten kojarzy ze wzrostem konkurencyjności, część – z innowacyjnością działań. Charakter celów wyznaczanych przez przedsiębiorców jest o tyle istotny, że ich realizacja wymaga określonej aktywności. Cele stymulują pewne działania, ale – ustalone nawet w sposób rzeczowy i ambitny – nie stanowią gwarancji ich skuteczności.

Rys. 6 Cele działania badanych przedsiębiorstw.

Źródło: Opracowanie własne

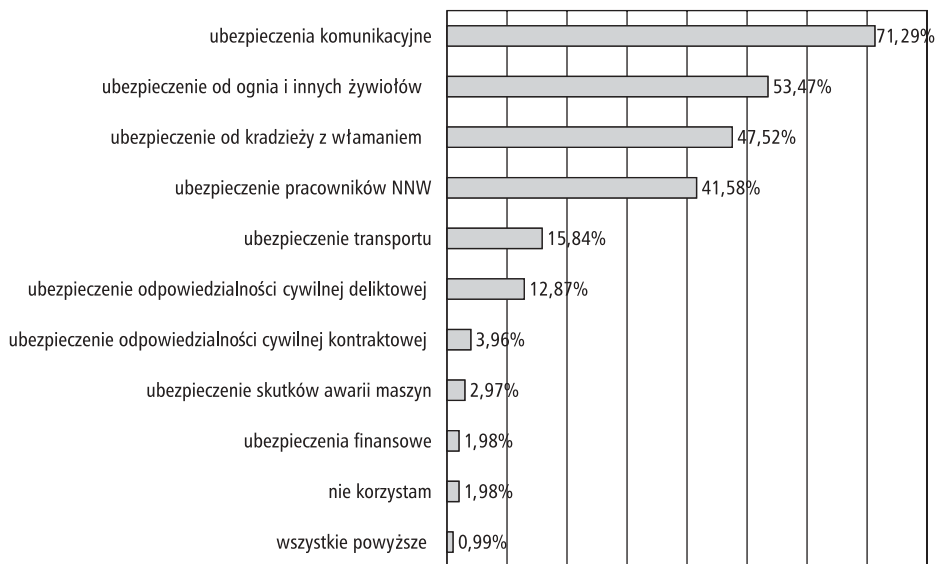
10. o celach w MSP piszą m.in. Wasilczuk J.E. , *op. cit.* , s.78-79; Bławat F. (red.), *op. cit.* , s. 24;

Wszystkie z najczęściej wskazywanych odpowiedzi sugerują konieczność dbałości o stan majątku przedsiębiorstwa oraz prawidłowość prowadzonych procesów. Funkcjonowanie przedsiębiorstwa w konkurencyjnym otoczeniu to również motyw do analiz dotyczących nie tylko ryzyk o charakterze wewnętrznym, ale również tych, na które przedsiębiorcy poprzez swoje działania nie mają bezpośredniego wpływu. Badania wykazały na ile przedsiębiorcy korzystają z możliwości przenoszenia tych ryzyk na ubezpieczycieli.

Ubezpieczenia, z których korzysta największa liczba respondentów to: ubezpieczenia komunikacyjne, ubezpieczenie od ognia i innych zdarzeń losowych, ubezpieczenie od kradzieży z włamaniem oraz ubezpieczenie NNW pracowników. O ile przedsiębiorcy myślą o zabezpieczeniu majątku, który jest źródłem ich dochodów, o tyle brakuje im bodźców (wiedzy, środków pieniężnych, doświadczenia) do wykorzystywania ubezpieczeń związanych z odpowiedzialnością cywilną czy ubezpieczeń dotyczących procesów (ubezpieczenia finansowe chronią m.in. przed ryzykiem umów handlowych, niewypłacalnością partnera handlowego, mogą stanowić zabezpieczenie transakcji na zasadach gwarancji, obejmują grupę ryzyk wydawałoby się szczególnie wartą zabezpieczenia w przypadku MSP).

Rys. 7. Produkty ubezpieczeniowe wykorzystywane przez MSP.

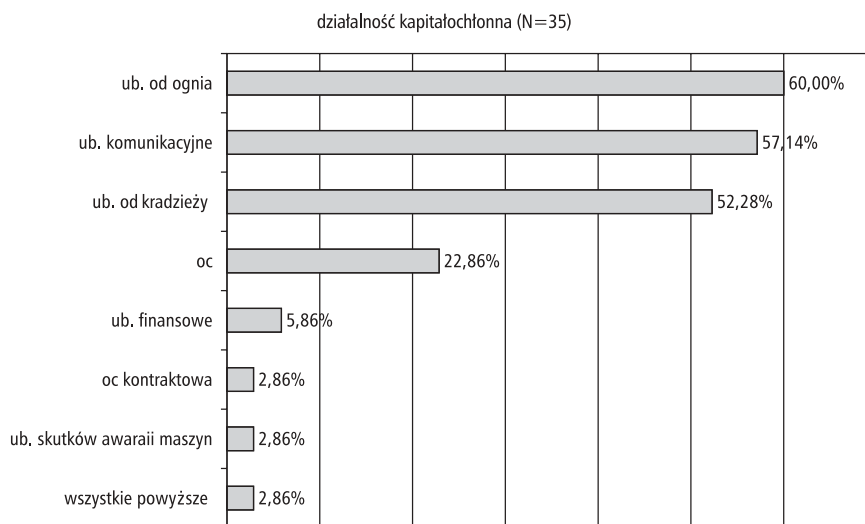
Źródło: Opracowanie własne

Kapitałochłonność produkcji wymusza niewątpliwie szczególną troskę przedsiębiorców o utrzymanie właściwego stanu i wartości środków trwałych. Ryzyka postrzegane przez badaną grupę przedsiębiorców w dużej mierze dotyczą tych właśnie elementów majątku, stąd interesującym wydało się zbadanie preferencji tej grupy badanych dotyczących wykorzystywanych ubezpieczeń. Spośród 35 przedsiębiorców, deklarujących kapitałochłonny charakter prowadzonej działalności (34,65 proc. badanych) – 60 proc. zadeklarowało, że korzysta z ubezpieczeń od ognia i innych zdarzeń losowych. 57,14 proc.

spośród nich korzysta z ubezpieczeń komunikacyjnych¹¹. 52,28 proc. grupy ubezpiecza majątek od kradzieży. Z ochrony ubezpieczeniowej dotyczącej odpowiedzialności cywilnej korzystało 22,86 proc. badanych. Analizując skalę ubezpieczenia majątku w tej grupie badanych można jednoznacznie stwierdzić, że jest ona niewspółmierna do wartości majątku, będącego w dyspozycji przedsiębiorców.

Rys. 8. Produkty ubezpieczeniowe wykorzystywane przez przedsiębiorców, którzy określili prowadzoną działalność jako kapitałochłonną.

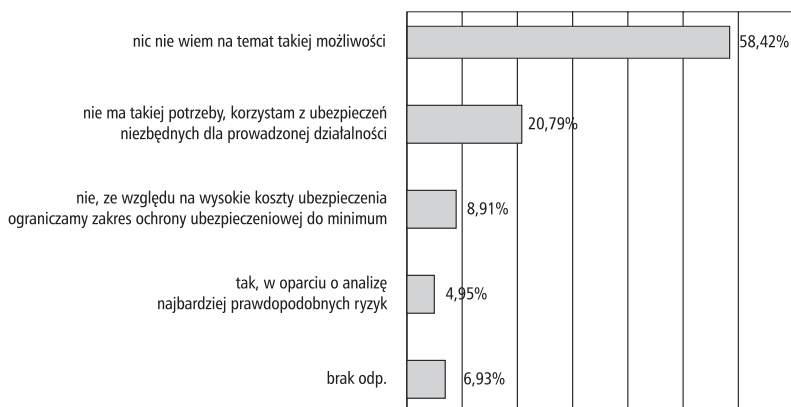
Źródło: Opracowanie własne

Spośród 61 przedsiębiorców (60,39 proc. badanych), którzy deklarowali, że ich działalność ma charakter pracochołny, jedynie 19 (31,15 proc.) ubezpiecza swych pracowników od NNW. Mimo faktu, iż potencjał ludzki stanowi o możliwościach produkcyjnych w największym zakresie – ograniczenie skutków potencjalnych ryzyk najwyraźniej nie leży w gestii zainteresowań przedsiębiorców (wynikać to może z częstych praktyk polegających na przerzucaniu ciężaru zabezpieczenia na samych pracowników).

Badanie miało m.in. wskazać, jaka część przedsiębiorców realizuje kompleksowy program ubezpieczeniowy. Jedynie blisko 5 proc. respondentów wskazało, że program taki realizuje, a opiera go na analizie najbardziej prawdopodobnych ryzyk. 8,91 proc. badanych wskazało, że przeszkodą w realizacji takiego programu jest wysoki koszt ubezpieczenia, w związku z czym ich praktyki ubezpieczeniowe ograniczają się do niezbędnego minimum. 20,79 proc. badanych nie widzi potrzeby realizacji programu kompleksowego i skupia się na zabezpieczeniu ryzyk, z punktu widzenia ich oceny, najbardziej prawdopodobnych. 58,42 proc. przedsiębiorców deklaruje brak wiedzy na temat takich programów.

11. w badaniu nie rozdzielano ubezpieczeń komunikacyjnych na dobrowolne i obowiązkowe;

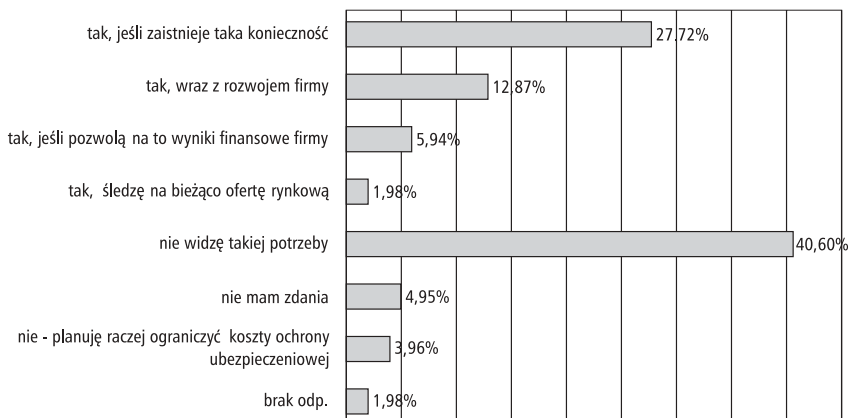
Rys. 9. Realizacja kompleksowego programu ubezpieczeniowego w przedsiębiorstwie.

Źródło: Opracowanie własne

Interesującym wątkiem badawczym były zapatrywania respondentów na temat możliwości rozszerzania zakresu ubezpieczanych ryzyk w przyszłości. 48,51 proc. przedsiębiorców zadeklarowało, że widzi możliwości rozszerzania zakresu ochrony ubezpieczeniowej prowadzonego przedsięwzięcia, z czego: 12,87 proc. badanych warunkuje powyższą deklarację rozwojem firmy, 27,72 proc. – zaistnieniem ewentualnej konieczności. 40,60 proc. przedsiębiorców nie widzi potrzeby korzystania w większym niż dotychczasowym zakresie z oferty ubezpieczeniowej. 3,96 proc. planuje wręcz ograniczenie kosztów ochrony ubezpieczenia (rys. 9). Dane te pozwalają sądzić, że przedsiębiorcy, którzy dotychczas ubezpieczali choćby elementy majątku swego przedsiębiorstwa, będą tak robili nadal, natomiast ci, dla których ochrona ubezpieczeniowa wydawała się, jak dotąd, zbędnym kosztem – nie widzą powodów, by swą postawę zmienić.

Rys. 10. Możliwości rozszerzenia zakresu ubezpieczanych przez przedsiębiorców ryzyk w przyszłości.

Źródło: Opracowanie własne

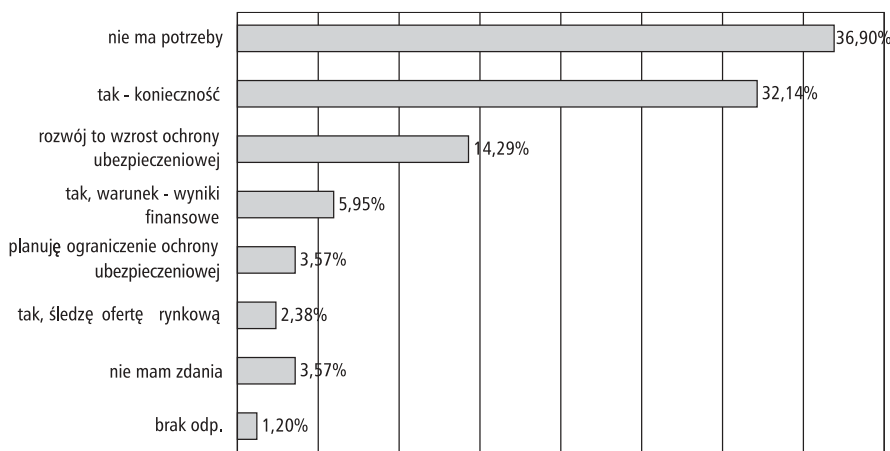

Warto zwrócić uwagę na jedną z odpowiedzi zilustrowaną na rys. 10 - jedynie 5,94 proc. respondentów warunkuje rozszerzenie zakresu ubezpieczeń sytuacją finansową firmy. Można by więc przewrotnie wnioskować, że poprawa sytuacji finansowej przedsiębiorstw, np. w wyniku lepszej czasowo koniunktury gospodarczej, w większości przypadków nie skłoni przedsiębiorców do zwiększenia zakresu ubezpieczeń, a co za tym idzie również wzrostu wydatków na ochronę ubezpieczeniową.

Wśród przedsiębiorców, którzy wskazali, że rozwój ich firmy ma charakter kapitałochłonny (34,65 proc. badanych) - 57,14 proc. zadeklarowało, że gotowych jest w przyszłości rozszerzać zakres ubezpieczanych ryzyk. Wśród tych, którzy rozwijać chcą firmę w kierunku pracochłonnym (60,40 proc. badanych) - 42,62 proc. gotowych jest w przyszłości rozszerzać zakres ubezpieczanych ryzyk.

Spośród przedsiębiorców, którzy widzą potrzebę zwiększenia kapitału rzeczowego poprzez inwestycje w perspektywie 1-3 lat (83,16 proc. badanych) – 32 proc. warunkuje rozszerzanie ochrony ubezpieczeniowej obowiązkiem wynikającym z przepisów prawa. 14,29 proc. tych przedsiębiorców wyraża pogląd, że rozwój przedsiębiorstwa oznacza rozszerzanie zakresu dotychczas realizowanej ochrony ubezpieczeniowej. Blisko 6 proc. warunkuje rozszerzanie ochrony ubezpieczeniowej możliwościami finansowymi przedsiębiorstwa, jednak jedynie 2,38 proc. śledzi na bieżąco ofertę rynkową ubezpieczycieli. Brak potrzeby zwiększania zakresu ubezpieczeń, mimo inwestowania w kapitał rzeczowy, deklaruje blisko 37 proc. przedsiębiorców planujących inwestycje w najbliższej przyszłości.

Rys. 11A. Gotowość do rozszerzania zakresu ochrony ubezpieczeniowej wśród MSP deklarujących wzrost kapitału w przyszłości (perspektywa 1-3 lat).

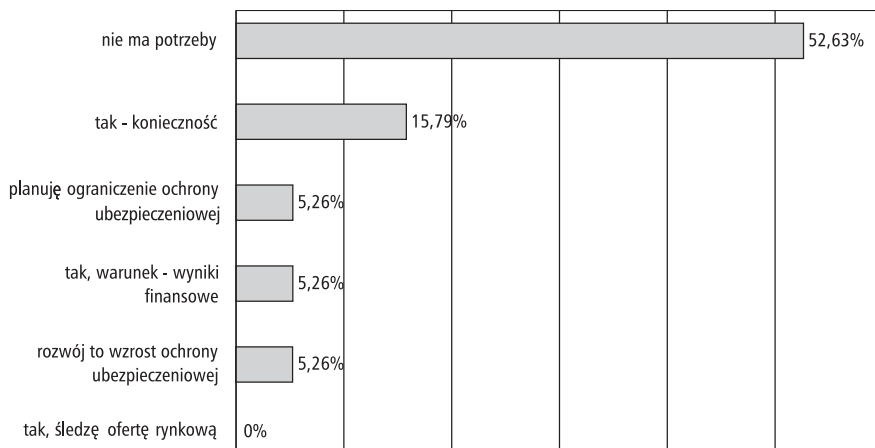
Źródło: Opracowanie własne

Z grupy 53 przedsiębiorców, którzy planują inwestować w prowadzoną działalność w najbliższym roku, jedynie 10 myśli o rozszerzeniu ochrony ubezpieczeniowej.

15,79 proc. przedsiębiorców spośród tych, którzy nie widzą możliwości i potrzeby inwestowania w prowadzoną działalność (18,81 proc. badanych), wskazało, że jedynym powodem rozszerzenia przez nich zakresu ochrony ubezpieczeniowej może stać się przymus prawny. 52,63 proc. z nich w ogóle nie odczuwa potrzeby rozszerzania ochrony ubezpieczeniowej w przyszłości.

Rys. 11B. Gotowość do rozszerzania zakresu ochrony ubezpieczeniowej wśród MSP deklarujących brak inwestycji w najbliższej przyszłości.

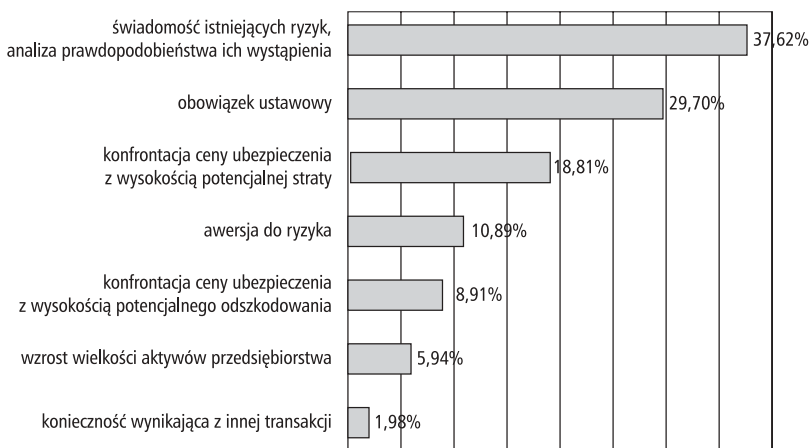

Źródło: Opracowanie własne

Motywy identyfikowane przez przedsiębiorców jako istotne w decyzjach dotyczących zakresu dotychczasowej ochrony ubezpieczeniowej to: świadomość ryzyk, obowiązek ustawowy oraz konfrontacja ceny ubezpieczenia z wysokością potencjalnej straty.

37,62 proc. badanych twierdzi, że dokonuje zakupu ubezpieczenia po wcześniejszej analizie ryzyk. 29,70 proc. respondentów reaguje na przymus prawny korzystania z ochrony ubezpieczeniowej. 18,81 proc. wskazuje, że ich wybór podyktowany jest rachunkiem ekonomicznym – konfrontacją ceny ubezpieczenia z wysokością potencjalnej straty. 8,91 proc. respondentów – jako argumentu używa stosunku składki do wysokości potencjalnego odszkodowania.

Rys. 12. Motywy decydujące o zakupie ubezpieczenia (maksymalnie 3 odpowiedzi).

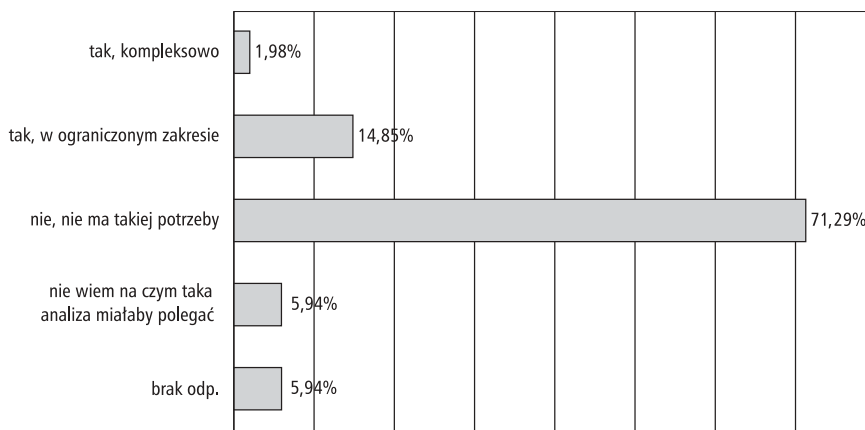

Źródło: Opracowanie własne

Blisko 11 proc. przedsiębiorców przyznaje, że zakup ubezpieczenia podyktowany jest awersją do ryzyka. Blisko 6 proc. badanych argumentuje potrzebę zwiększenia ochrony ubezpieczeniowej wzrostem wartości aktywów. Dwóch przedsiębiorców wskazało (1,98 proc. badanych), że w ich przypadku zakup ubezpieczenia wynikał z innej transakcji. Prowadzenie analiz dotyczących ryzyk, charakterystycznych dla prowadzonej działalności, deklaruje 16,83 proc. badanych (14,85 proc. robi to w ograniczonym zakresie, 1,98 proc. – kompleksowo)¹². 71,29 proc. badanych nie widzi takiej potrzeby, blisko 6 proc. badanych nie wie na czym taka analiza miałaby polegać.

Rys. 13. Analiza ryzyk charakterystycznych dla prowadzonej działalności.

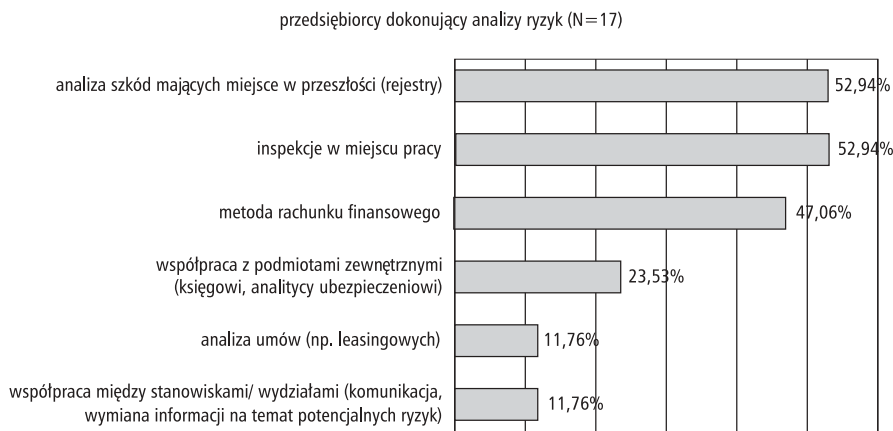

Źródło: Opracowanie własne

Spośród respondentów, którzy zadeklarowali, że prowadzona jest w ich przedsiębiorstwie analiza ryzyk (17 respondentów) – 52,94 proc. wskazało na analizę zdarzeń i szkód z przeszłości jako wykorzystywaną metodę identyfikacji ryzyk. Ten sam odsetek (respondenci mogli wskazać liczbę odpowiedzi stosownie do stosowanych metod) – inspekcje w miejscu pracy i rozpoznanie panujących na nich warunków pracy. 47,06 proc. badanych, analizujących ryzyka w prowadzonej działalności, identyfikuje ryzyka za pomocą rachunku finansowego. 23,53 proc. – identyfikuje ryzyka dzięki współpracy z podmiotami zewnętrznymi. Dla 11,76 proc. respondentów w badanej grupie źródłem informacji o ryzykach są realizowane umowy. Taki sam procent respondentów wskazał konieczność współpracy w tym zakresie pomiędzy różnymi stanowiskami w samym przedsiębiorstwie (komunikacja, wymiana informacji).

12. Spośród 38 przedsiębiorców (37,62 proc. badanych) jedynie 12 (tj. 31,58 proc. tej grupy) potwierdza w kolejnych odpowiedziach kwestionariusza, że przeprowadza analizę ryzyk.

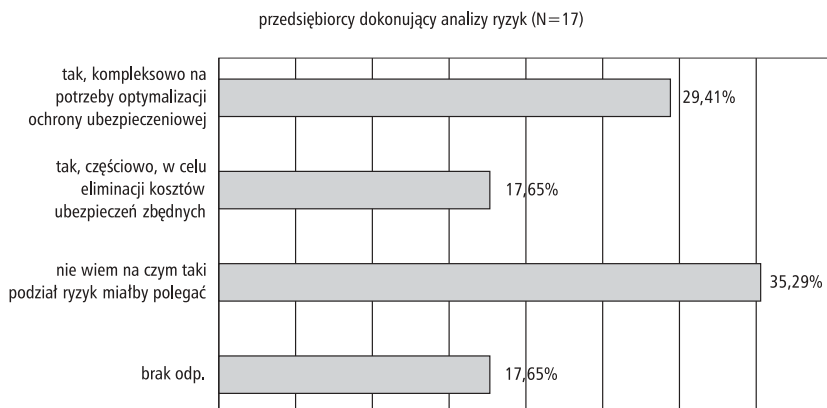
Rys. 14. Metody identyfikacji ryzyk w przedsiębiorstwach prowadzących analizę ryzyk.

Źródło: Opracowanie własne

Przedsiębiorcy, deklarujący analizowanie ryzyk związanych z prowadzoną działalnością (17 respondentów), zostali zapytani o fakt tworzenia na potrzeby tej analizy listy ryzyk (zasadnicze, pożądane, potencjalne)¹³. 35,29 proc. spośród nich nie wiedziało na czym taki podział miałby polegać, co czyni wątpliwą wcześniejszą deklarację o prowadzeniu działań w zakresie zarządzania ryzykiem w ogóle. 47 proc. spośród 17 respondentów listę taką tworzy: 29,41 proc. kompleksowo na potrzeby optymalizowania ochrony ubezpieczeniowej, 17,65 proc. – tylko częściowo, w celu eliminacji kosztów ubezpieczeń zbędnych. 17,65 proc. respondentów, deklarujących we wcześniejszych odpowiedziach prowadzenie analiz ryzyk, nie udzieliło żadnej odpowiedzi.

Rys. 15. Działania w zakresie identyfikacji ryzyk (lista ryzyk: zasadnicze, pożądane i potencjalne) w przedsiębiorstwach prowadzących analizę ryzyk.

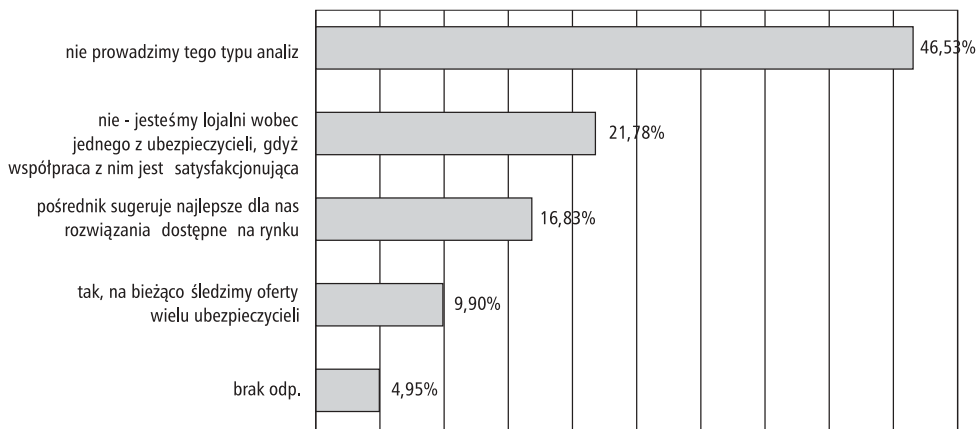

Źródło: Opracowanie własne

13. Williams C.A. Jr., Smith M.L., Young P.C.: *Zarządzanie ryzykiem a ubezpieczenia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

W badaniu istotnym wątkiem było poznanie stopnia zainteresowania przedsiębiorców ofertą rynkową ubezpieczycieli. Jedynie 9,9 proc. spośród badanych przedstawicieli MSP wskazało, że na bieżąco śledzi ofertę rynkową ubezpieczycieli. 16,83 proc. korzysta w ocenie oferty rynkowej z sugestii pośrednika (głównie agenta ubezpieczeniowego). 21,78 proc. respondentów deklaruje współpracę z jednym sprawdzonym ubezpieczycielem, 46,53 proc. – nie jest zainteresowanych ofertą rynkową, w związku z czym nie podejmuje żadnych analiz rynkowych.

Rys. 16. Zainteresowanie przedstawicieli MSP ofertą rynkową ubezpieczycieli.

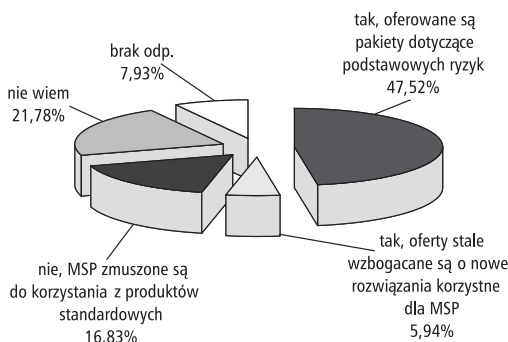

Źródło: Opracowanie własne

Bardzo istotna, z punktu widzenia obserwacji postaw ubezpieczeniowych przedsiębiorców, jest ocena odbioru przez nich dotychczasowej oferty ubezpieczycieli dla MSP. 47,52 proc. przedsiębiorców wskazało, że na rzecz MSP ubezpieczyciele tworzą specjalne pakiety dotyczące podstawowych ryzyk. 5,94 proc. respondentów wskazało, że oferty ubezpieczeniowe są stale wzbogacane o nowe rozwiązania korzystne dla MSP.

16,83 proc. – nie jest usatysfakcjonowanych ofertą rynkową dla MSP a ocena ta wynika z konieczności korzystania z produktów standardowych, nie uwzględniających indywidualnego poziomu ryzyka w prowadzonym przedsięwzięciu. 21,78 proc. badanych nie jest w stanie ocenić oferty ubezpieczycieli, co ma bezpośredni związek z brakiem zainteresowania ubezpieczeniami w ogóle lub brakiem umiejętności oceny przedstawianych na rzecz MSP rozwiązań w zakresie ochrony ubezpieczeniowej.

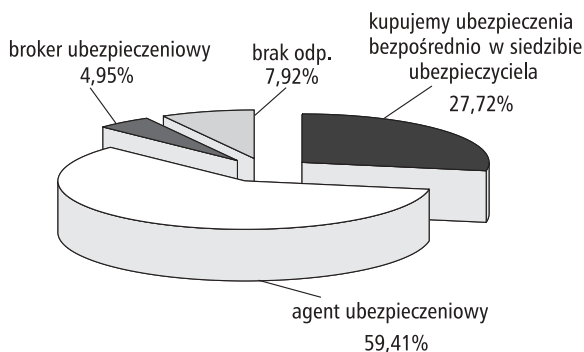
Rys. 17. Dostosowanie oferty ubezpieczeniowej do potrzeb MSP.

Źródło: opracowanie własne

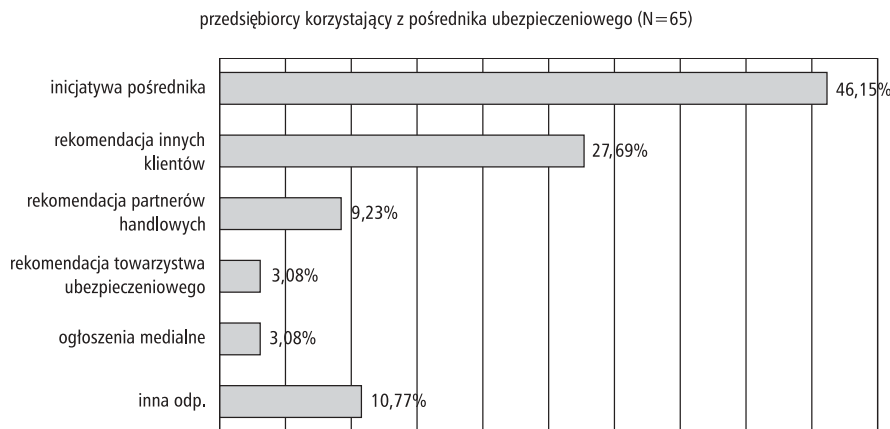
Rys. 18. Korzystanie z pośrednictwa ubezpieczeniowego.

Źródło: opracowanie własne

Spośród osób korzystających z usług pośrednika ubezpieczeniowego – 46,15 proc. wskazało, że kontakt z pośrednikiem miał miejsce z inicjatywy pośrednika, 27,69 proc. badanych wskazało, że kontakt ten był wynikiem rekomendacji innych klientów. 9,23 proc. respondentów kontakt z pośrednikiem zawdzięcza sugestiom partnerów handlowych. Pośrednicy są więc zdecydowanie stroną aktywną w relacjach z przedsiębiorcami, ci ostatni wykazują się raczej postawą bierną.

Rys. 19. Charakter kontaktu z pośrednikiem ubezpieczeniowym.

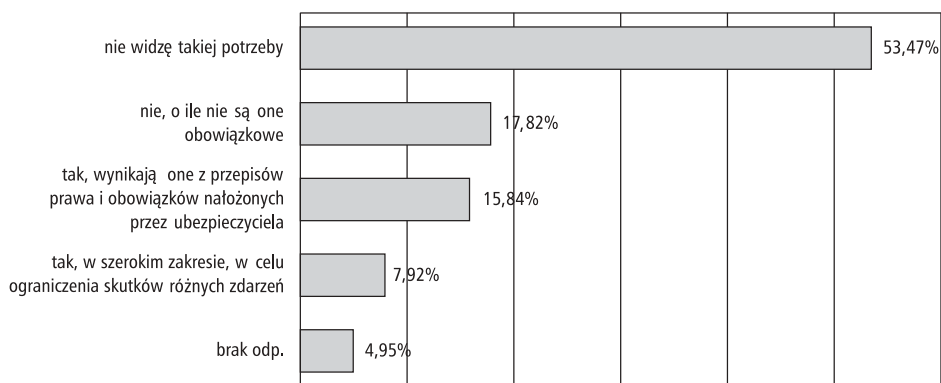

Źródło: Opracowanie własne

Spośród 59 przedsiębiorców (58,42 proc. badanych), korzystających z usług agentów ubezpieczeniowych, 32,20 proc. wskazało, że zarządzaniem ryzykiem zajmuje się właściciel firmy, 15,25 proc. – wskazało agenta ubezpieczeniowego. Blisko 7 proc. z tej grupy zadeklarowało, że zarządzanie ryzykiem w ich przedsiębiorstwie należy do określonego pracownika lub prowadzi je firma zewnętrzna (taką firmę reprezentować może księgowy, świadczący usługi na rzecz małej firmy). 27 przedsiębiorców (45,76 proc. grupy), którzy wcześniej wskazali, że korzystają z pośrednika, nie odpowiedziało na pytanie dotyczące kwestii zarządzania ryzykiem w ich przedsiębiorstwie. Odczytać to można jako sygnał, że przedsiębiorcy nie utożsamiają współpracy z pośrednikiem jako elementu procesu zarządzania ryzykiem. Trzeba podkreślić, że w przedsiębiorstwach małych osoba zaufanego agenta może tę funkcję pełnić w zupełnie satysfakcjonującym, z punktu widzenia właściciela, stopniu.

Istotną rolę w procesie ograniczania wpływu czynników losowych na prowadzoną działalność (również ograniczania kosztów ochrony ubezpieczeniowej) odgrywają działania prewencyjne przedsiębiorców. Jedynie 23,76 proc. badanych przedsiębiorstw prowadzi działania o charakterze prewencyjnym: 7,92 proc. badanych wskazuje, że motywacją do podejmowania tych działań jest ograniczenie skutków różnych zdarzeń, 15,84 proc. – że jest nią obowiązek wynikający z przepisów prawa (obowiązek ustawowy) oraz warunków ubezpieczenia (obowiązek nałożony przez ubezpieczyciela). 17,82 proc. respondentów nie stosuje prewencji o ile nie wymusza tego obowiązek ustawy. Aż 53,47 proc. badanych wskazuje na brak potrzeby działań prewencyjnych.

Rys. 20. Prowadzenie działań prewencyjnych w MSP.

Źródło: Opracowanie własne

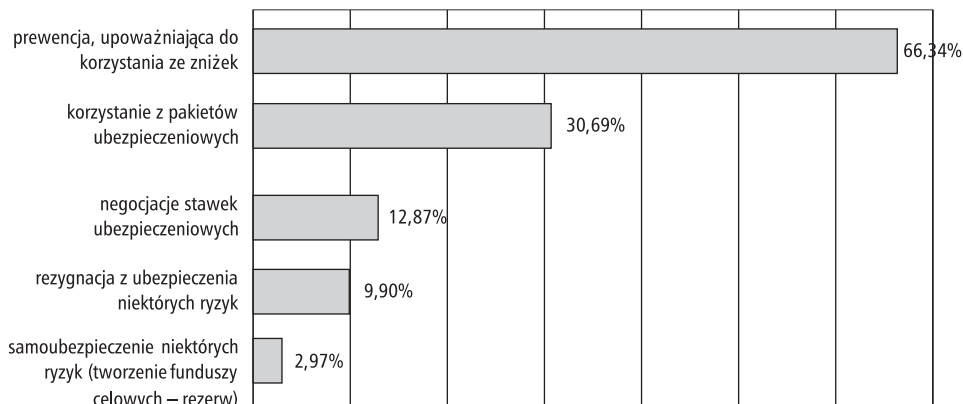
Ograniczony zakres działań prewencyjnych, czy wręcz ich brak, oraz brak praktyk w zakresie ubezpieczania majątku i procesów gospodarczych, w znacznej mierze zwiększają zakres negatywnego wpływu ryzyka na prowadzoną działalność. Potencjalne skutki odczuwane są przez przedsiębiorców sektora MSP tym dotkliwiej, że przedsiębiorcy ci rzadko dysponują rezerwami finansowymi umożliwiającymi przywrócenie stanu majątku sprzed szkody. To zaś w jednoznaczny sposób wpływa na ryzyko niemożności kontynuacji prowadzonej działalności i utrzymania dotychczasowej pozycji rynkowej, choćby w wymiarze rynku lokalnego.

Wśród działań przedstawicieli MSP na rzecz ograniczania kosztów ubezpieczenia dominują:

- prewencja upoważniająca do zniżek (głosy 66,34 proc. respondentów);
- zakup ubezpieczeń w pakietach (głosy 30,69 proc. badanych);
- negocjowanie stawek ubezpieczeniowych (praktyki deklarowane przez 12,87 proc. badanych).

9,90 proc. respondentów, chcąc obniżyć koszt ubezpieczenia, rezygnuje z ochrony ubezpieczeniowej niektórych ryzyk. Blisko 3 proc. przedsiębiorców deklaruje tworzenie we własnym zakresie funduszy celowych (samoubezpieczenie).

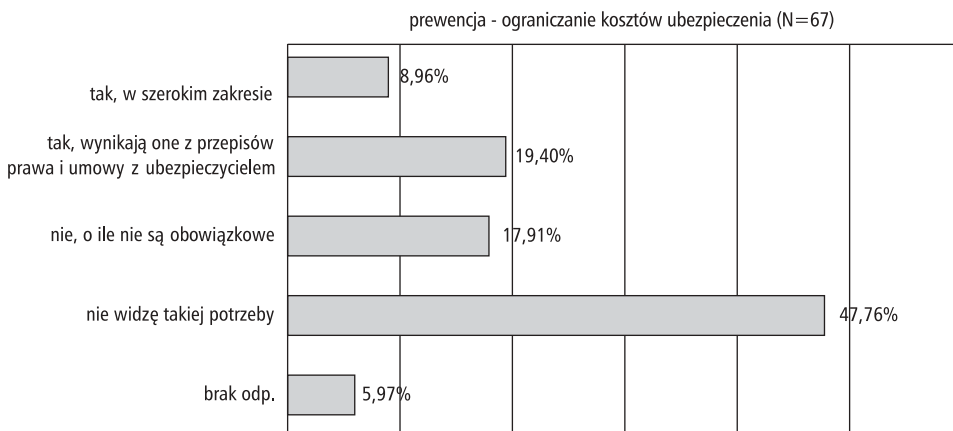
Rys. 21. Działania podejmowane przez przedsiębiorców na rzecz ograniczania kosztów ubezpieczenia.

Źródło: Opracowanie własne

W jednym z pytań sprawdzających znalazło się pytanie dotyczące prewencji, będącej udziałem przedsiębiorców. Spośród 67 przedsiębiorców (66,34 proc. badanych) jedynie 28,36 proc. potwierdziło prawdziwość wcześniejszej deklaracji, dotyczącej skali prowadzonych w przedsiębiorstwie działań prewencyjnych. 17,91 proc. spośród nich warunkuje takie działania obowiązkiem prawnym. 47,76 proc. – przeczy wcześniejszej deklaracji wskazując, że nie odczuwa potrzeby prowadzenia działań prewencyjnych.

Rys. 22. Prewencja jako wskazany sposób ograniczania kosztów ubezpieczenia a rzeczywiste działania w przedsiębiorstwie.

Źródło: Opracowanie własne

5. Wnioski końcowe

Praktyki ubezpieczeniowe przedsiębiorców sektora MSP w województwie pomorskim są bardzo ograniczone, co wskazuje na niską świadomość ubezpieczeniową przedsiębiorców. Wniosek ten potwierdzają następujące wyniki badania:

1. Przedsiębiorcy w niewielkim zakresie korzystają z ochrony ubezpieczeniowej. Mało popularne wśród przedsiębiorców sektora MSP są ubezpieczenia OC oraz ubezpieczenia finansowe.
2. Przedsiębiorcy dokonują głównie zakupu ubezpieczeń o charakterze obowiązkowym – to motywy odnoszący się zarówno do decyzji podejmowanych przez przedsiębiorców MSP w przeszłości, jak i do deklaracji potencjalnego rozszerzenia zakresu ochrony ubezpieczeniowej w przyszłości. Charakter prowadzonej działalności (kapitałochłonna/pracochłonna) nie determinuje w sposób jednoznaczny zakresu i struktury stosowanej ochrony ubezpieczeniowej.
3. Motyw wzrostu zainteresowania ofertą ubezpieczycieli wskutek planowanego rozwoju przedsiębiorstwa, planowanych inwestycji – wskazany został przez niewielką liczbę respondentów. Niewielka część przedsiębiorców widzi związek pomiędzy wielkością majątku (przyrostem wartości aktywów) a skalą stosowanej ochrony ubezpieczeniowej. Takie praktyki prowadzą do niedoubezpieczenia majątku, a skutkują zwykle brakiem zabezpieczenia istotnej części majątku, co prowadzi do kłopotów finansowych w chwili wystąpienia zdarzenia losowego i niejednokrotnie kończy się pretensjami klientów towarzystw ubezpieczeniowych, dotyczącymi wysokości uzyskiwanych odszkodowań, nieadekwatnych do skali strat (dotyczy przedsiębiorców, którzy z tej ochrony w ogóle korzystali).
4. Przedsiębiorcy nie mają umiejętności oceny ryzyk w prowadzonych przedsięwzięciach, co prowadzi do praktyk polegających na incydentalnym ubezpieczaniu części majątku. Dopiero w przypadku zdarzenia losowego, skutkującego koniecznością ponoszenia kosztów o charakterze bezpośrednim i pośrednim, przedsiębiorcy zdają sobie sprawę ze związków przyczynowo-skutkowych w prowadzonych procesach.
5. Ponad połowa badanych nie potrafiła wskazać osoby, która w przedsiębiorstwie odpowiada za zarządzanie ryzykiem.
6. Ponad połowa przedsiębiorców sektora MSP nie widzi potrzeby prowadzenia działań prewencyjnych. Zakres dotychczas prowadzonych działań prewencyjnych wynika głównie z przymusu prawnego.

MSP są szczególnie wrażliwe na zmiany w otoczeniu gospodarczym, wahania koniunktury, skutki zdarzeń losowych towarzyszących prowadzonym przedsięwzięciom, ryzyko utraty płynności, utrudnienia w dostępie do kredytu, większe ryzyko w kontaktach handlowych. Praktyki ubezpieczeniowe przedsiębiorców, ukazane w wynikach badania, wskazują tymczasem, że przedsiębiorcy nie analizują istniejących ryzyk i nie odczuwają bodźców do podejmowania działań na rzecz ograniczania ich potencjalnych skutków. Co więcej, zakres samodzielnie podejmowanych przez przedsiębiorców prób ograniczania prawdopodobieństwa i skutków zdarzeń losowych – działań prewencyjnych, jest bardzo ograniczony.

W badaniu nie podjęto kwestii samooceny przez badanych ich sytuacji finansowej, co wynikało z braku możliwości bezpośredniego porównania ewentualnych wyników finansowych wśród przedsiębiorców różnych branż i oczywistych trudności w pozyskiwaniu od przedsiębiorców jakichkolwiek informacji o charakterze finansowym. Nie bez znaczenia

pozostaje jednak fakt, iż badania przeprowadzono w okresie dobrej koniunktury gospodarczej¹⁴. Przedsiębiorcy wiedzą, gdzie szukać informacji na temat rozwiązań dostępnych dla nich w zakresie ochrony ubezpieczeniowej – wciąż jednak rozwiązania te oceniają jako kosztowne i zbędne. Konsekwencją takiej postawy jest ograniczanie zakresu ochrony ubezpieczeniowej do obowiązkowego minimum. Tymczasem rozwój przedsiębiorczości, utożsamianej jednoznacznie z ryzykiem prowadzonej działalności, możliwy jest przy założeniu nie tylko pełności ochrony ubezpieczeniowej, ale i jej powszechności.

Niepokojący zdaje się być wniosek wypływający z jednej z odpowiedzi respondentów, że lepsza sytuacja finansowa przedsiębiorcy z małym prawdopodobieństwem skłoni go do uzupełnienia czy też rozszerzenia wykorzystywanej dotychczas ochrony ubezpieczeniowej. Wzrost wydatków na tę ochronę nastąpi dopiero w chwili, gdy nastąpi wzrost świadomości przedsiębiorców, dotyczącej ryzyk i możliwości ich zabezpieczenia (przy uwzględnieniu narzędzia, jakim jest rachunek ekonomiczny).

Rekomendacje dla praktyki ubezpieczeniowej wynikające z badania dotyczyć mogą przede wszystkim konieczności przygotowania pośredników ubezpieczeniowych do współpracy z przedsiębiorcami. Charakter kontaktów sugeruje, że pośrednicy powinni być postrzegani przez przedsiębiorców jako osoby zaufania publicznego, specjaliści w zakresie zarządzania ryzykiem. Zagadnienia rynku ubezpieczeniowego mogą być przybliżane poprzez inicjowane przez ubezpieczycieli konferencje dla przedsiębiorców, z uwzględnieniem problemów oraz specyfiki branży, którą reprezentują. Dobrym bodźcem do udziału w takich konferencjach może być dla przedsiębiorców fakt wpływu globalnego kryzysu na sytuację na rynkach lokalnych oraz możliwości finansowania bieżącej działalności.

Dr ANIELA MIKULSKA jest pracownikiem w Katedrze Nauk Ekonomicznych Politechniki Gdańskiej.

Recenzenci: prof. dr hab. Eugeniusz Stroiński, dr Wojciech Nagel.

Wykaz źródeł:

Bezzina G., *Przyspieszony rozwój edukacji finansowej – przewidywanie przyszłości*, w: *Rozprawy Ubezpieczeniowe*, Zeszyt 4 (1/2008), Rzecznik Ubezpieczonych oraz Fundacja Edukacji Ubezpieczeniowej, Warszawa 2008.

Bławat F. (red.), *Przetrwanie i rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, SPG, Gdańsk 2004.

Dominiak P. (red.), *Małe i średnie przedsiębiorstwa wobec wyzwań współczesnej gospodarki*, VW Group sp. Zo.o., Gdańsk 2005.

Kondycja sektora MSP na Pomorzu. Raport z badania małych i średnich przedsiębiorstw w ramach Pomorskiego Obserwatorium Gospodarczego, Gdańsk 2007.

Mikulska A., *Differentiation of the european insurance market (Polish Example)*, w: *Selected Economic Problems*. Monograph, red. Gawrycka M., Politechnika Gdańska, Gdańsk 2007, s. 67-76.

14. *Kondycja sektora MSP na Pomorzu*. Raport z badania małych i średnich przedsiębiorstw w ramach Pomorskiego Obserwatorium Gospodarczego, Gdańsk 2007, s. 16-58.

Mikulska A. *Świadomość ubezpieczeniowa w małych i średnich przedsiębiorstwach*, w: „Prace Naukowe Katedry Ekonomii i Zarządzania Przedsiębiorstwem” tom VI, red. Bławat F., Wydział Zarządzania i Ekonomii, Politechnika Gdańska, Gdańsk 2007, s. 179-186.

Monitoring Ubezpieczeniowy – koniunktura w sektorze ubezpieczeń 2007, PIU, Warszawa, lipiec 2007.

Ortyński K., *15 lat rynku ubezpieczeń w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr IX/X 2007.

Przybytniowski J., *Edukacja ubezpieczeniowa i jej wpływ na świadomość ubezpieczeniową (wybrane problemy)*, w: „Rozprawy Ubezpieczeniowe”, Zeszyt nr 1/2 2007, Rzecznik Ubezpieczonych oraz Fundacja Edukacji Ubezpieczeniowej, Warszawa 2007, s. 111-118.

Sułkowska W. (red.): *Barierzy rozwoju polskiego rynku ubezpieczeń*. Zakamycze 2000.

Szumlicz T., *Atrybuty świadomości i przezorności ubezpieczeniowej*, w: „Rozprawy Ubezpieczeniowe”, Zeszyt nr 1, Rzecznik Ubezpieczonych oraz Fundacja Edukacji Ubezpieczeniowej, Warszawa 2007.

Szumlicz T., *Diagnoza społeczna 2005 (oraz Diagnoza społeczna 2007). Stosunek do instytucji finansowych*, <http://diagnoza.com>.

Szumlicz T., *Insurance Education*, w: *Insurance In the Polish segment of the European market AD 2004*, Oficyna Branta, Bydgoszcz 2004

Świadomość ubezpieczeniowa – stan obecny i perspektywy – PUSiG 2/99

http://rzu.gov.pl/publikacje/z-teki-rzecznika/Swiadomosc_ubez...

Świtalska E., *Rola zakładów ubezpieczeń jako instytucji zaufania publicznego*,

http://www.cebi.pl/konf03/konf03_05.doc.

Wasilczuk J.E., *Wzrost małych i średnich przedsiębiorstw. Aspekty teoretyczne i badania empiryczne*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2005.

Williams C.A. Jr., Smith M.L., Young P.C.: *Zarządzanie ryzykiem a ubezpieczenia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Awareness of insurance among entrepreneurs (SMEs)

– summary

The article presents results of the research done on small and medium enterprises in Pomorskie region. The study focused on an analysis of activities in the field of risk management, including in particular the use of insurance coverage and its evaluation. The results of these studies became the basis for assessing the level of awareness of insurance operators in the SME sektor. Low level of insurance awareness among entrepreneurs is causing the increase in the business risk.